

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Београд)

О МОГУЋИМ ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА СЕМАНТИЧКОГ ОДНОСА ПРИДЕВА ГРД И ГОРД

У раду се анализира значењски однос лексема *грд* и *грд* са становишта три различита тумачења семантичког развоја прасловенског придева *gъrdъ*. По првом и другом тумачењу прво се осамосталило једно од секундарних значења овог придева, а по трећем осамосталило се основно значење. Осамостаљивањем једног од значења отпочео је самостални развитак данашњих придева *грд* и *грд*.

1. Предмет овог рада је семантички однос придева *грд* и *грд* у српском језику. Придев *грд* је српски, а *грд* руски придев примљен у српски језик у XVIII веку (Rječnik JAZU: [III] 398-399). Обе лексеми потичу од прасловенског придева *gъrdъ* (Skok 1971: 613). У осталим словенским језицима овај придев дао је рефлексе углавном са руским значењем на словенском северу и српским значењем на словенском југу. Изузетак је старословенски језик у коме је придев *грдъ* преузео руско значење. Исп. О. Н. Трубачев (1963: 206-207) „болг. диал. *гърд*, *грд*, прилаг. *страшный*, *безобразный*, *плохой*, макед. *грд* — *уродливый*, *безобразный*, сербохорв. *грд* прилаг. *страшный*, *безобразный*, словен. *грд*, *grda*, прилаг. *гадкий*, *безобразный*, *противный*“ према „ст.-слав. *грдъ*, -и — *гордый*, *заносчивый*, *величественный*, *страшный*, чеш. *hrdy*, прилаг. *гордый*, *высокомерный*, *величественный*, в.-луж. *hordy* — *гордый*, *великолепный*, н.-луж. *gjarđy* — *гордый*, *роскошный*, *благородный*, русск. *гордый*, -ая, -ое — *сохраняющий свое достоинство*; *величественный*, *величавый*, *высокомерный*, *спесивый*, укр. *гордый*, -а, -е *гордый*, *спесивый*, *надменный*, *величественный*, блр. *горды* — *гордый*, *надменный*. Исто показује и Е. Бернекер (Berneker 1908-1913: 370).

Одлучили смо се за анализу ових придева због тога што је формално, структурно одвајање лексеми *грд* од *грд* прозирно, етимолошки јасно, док осамостаљивање семантичких садржаја ових лексеми

и њихов данашњи семантички статус у нашем језику допушта неколико различитих интерпретација.

2. Суштина проблема је у томе што се међулексемски семантички односи најрепрезентативније одсликавају и испитују у међусобном контакту примарних семантичких реализација лексема. Међутим, примарна значења лексема *грд* и *горд*, изгледа, није лако одредити. То закључујемо на основу више или мање различитих дефиниција примарних значења ових лексема у нашим речницима. Лексикографска неслагања су повод за писање овог рада. Различит приступ примарним значењима подразумева и различиту интерпретацију односа између ових лексема.

3.1. Прво могуће тумачење заснива се на синхронјском приступу примарним семантичким реализацијама лексема *грд* и *горд*, утемељеном на данашњем језичком осећању.¹ По овом критеријуму, лексема *грд* значи *ружан; наказан*, а лексема *горд* значи *поносан, достојанствен*. *Грд* је, према томе, физичка, негативна особина, а *горд* је позитивна, духовна особина, бар је као такву осећају многи говорници.²

3.2. Настанак различитих семема³ придева *грд* и *горд* могао би се, ако прихватимо ова значења као примарна, објаснити енантисемијом.⁴ Дакле, унутар полисемантичке структуре придева *грџа*, вероватно још у прасловенском језику, развила су се супротна значења. Супротност се састоји у томе што у једној семеми имамо негативну физичку особину, која имплицитно подразумева, у мањој или већој мери, елемент духовне нагрђености (исп. *Церио се грдно и злобно*

¹ Данашње језичко осећање проверили смо малом анкетом коју смо спровели међу говорницима српског језика, Београђанима, који имају између 25 и 35 година.

² Наведено значење лексеме *грд* обрађено је у Речнику САНУ (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности) тек у тачки 5.а., а у Речнику Матице српске (*Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске) у другој тачки са квалификатором покр., док је значење лексеме *горд* о коме овде говоримо, у Речнику САНУ обрађено као примарно, док у Речнику МС уопште није обрађено. Оваква обрада нас је, наравно, изненадила.

³ Термин семема у овом раду ће се употребљавати са значењем — семантички садржај реализоване лексеме. Исп. Д. Гортан-Премк (1997: 36).

⁴ Енантисемија је способност лексеме да развије антонимски супротстављена значења унутар своје полисемантичке структуре (исп. *позајмити* — дати некоме нешто и *позајмити* — узети од некога нешто). Исп. Новиков (1973), Иванова (1982). И у несловенским језицима има примера за енантисемију. Л. Згуста (Zgusta 1991: 75-76) даје примере из арапског језика у којем реч *ašga* може значити *весео* и *шужан*, *sadfatun* означава *свећло* и *шаму*, *bana* може да значи *појавио се* и *несћао је*.

грдни слуга, ухваћивши за рамена лијећу жену)⁵, а у другој имамо позитивну, духовну особину, која имплицитно подразумева физичку лепоту, а она, опет, произилази из величанствености, узвишености (исп. *горди лик* у примеру *А лик јој горди сјајем кристала | Поносно у ноћ млјечну се кочи*).⁶

Специфичност овог лексичког односа у поређењу са типичном енантioseмијом јесте у формалном раздвајању ових супротстављених значења у двома лексемама, истог прасловенског порекла. Овако добијене лексеме сличног формалног састава и бројних заједничких сема нижег ранга можемо сврстати у парониме. Ова енантioseмија није типична ни по томе што се између супротстављених значења, са синхронијског становишта, не успоставља права антонимија, већ неправда или квазиантонимија, бар према нашем схватању антонимије (Марковић 1994: 209–218). Квазиантонимичност се састоји у несиметричној супротности примарних значења. Придев *горд*, и поред имплицитних сема, није синоним придева *леј*, а самим тим ни антоним придева *грд*, нити је придев *грд* прави антоним придева *горд*. Неприхватањем правог антонимичног односа између ових лексема, не споримо њихову семантичку супротстављеност, већ наглашавамо да свака супротност не мора бити антонимична.

4.1. Однос семема *грд:горд* може се тумачити и другачије. Наши речници (Речник МС и Речник САНУ) наводе да *грд* значи исто што и *грдан* и као прво и основно значење ове лексеме наводе *који је изузетно великих димензија, огроман* (исп. *Али се од један џуџи њрже, видећи на столу грдну, црвенкасти, масну мрџ*). Можда се семема придева *горд* развила и осамосталила од наведене семеме коју у савременом језику имамо код придева *грд* трансформацијом семе *велик у висок — који се високо уздиже, висок; величанствен*⁷ (исп. *Љубе слободу лудо ... као орли горде висине*).

⁵ Сви примери уз које не стоји извор преузети су из Речника САНУ.

⁶ Да се придевом *горд* означава позитивна особина у многим нашим крајевима, показује и врло популарно и често женско име *Гордана*. За ово име М. Грковић (1977: 237) каже да је грчког порекла, а да „народ ово име везује за придев *горд*, па је због тога у новије време у групи најчешћих имена“. М. Грковић бележи још и *Гордијана, Горда, Горданка, Гордена, Горденка, Гордијана, Гординка, Гордица*. По угледу на женско име *Гордана* настала су и нека мушка имена *Гордан, Горданко, Гордијан, Гордин, Гордислав, Гордо* (ibid:66).

⁷ Ово значење обрађено је у Речнику САНУ у тачки 3.а. са квалификатором фиг., а у Речнику МС у тачки б. са ознаком песн.

4.2. У овом случају однос значења, семема *грд:горд* могли бисмо објаснити процесом платисемије (широкозначности).⁸ На то упућују сва значења лексеме *грд* под тачком 1. у Речнику САНУ. Значења 1.б. 1.в. 1.г. настала су платисемијом према значењу 1.а. Исп. 1.б. који се истиче многобројношћу или великом количином: *ѿолики грдни свей. 1.в. врло снажан, јак: грдан глас. 1.г. који се истиче сѿейеном, инѿензиѿейеном, ѿежак: грдна неѿрилика*. Сва ова значења подразумевају изражени степен неког својства, као што су количина, јачина и др. Можда је и изражени степен висине спадао у ову групу значења. Затим се, можда, ово значење одвојило и потпало под данашњи семантички садржај лексеме *горд* у руском језику. Она је, затим, метафором формирала своју полисемантичку структуру, која се базира на изразито позитивном вредновању висине, па отуда *величансѿвен, па силан, моћан*. Значења су се даље развијала уз додавање одређених сема, па је *горд* и онај који је *свестѿан своје вредносѿи* (Речник САНУ), а преко тога и *охол, сѿјеѿан, надмен* (Речник САНУ).

5.1. Могуће је још једно тумачење односа семема *грд:горд*. На то нас упућује П. Скок (Skok 1971: 613) који под одредницом *грд* наводи и ово: *sveslav. i praslav. gъrdъ 1. ohol (samo u knjigama pisanim crkvenim jezikom),⁹ 2. strašan (u dubrovačkih pisaca), 3. izobličen, neprikladan, neugodan, ružan (danas općenito)*. Исти распоред значења

⁸ „Платисемија је широкозначност, способност примарне (просте, неизведене) лексеме да у својој номинационој реализацији (нагласимо, увек су у питању номинациона, основна значења) именује два веома слична појма, референта“, нпр. лексема *глава* у својој примарној семантичкој реализацији означава и главу човека и главу животиње (Гортан-Премк 1997 :60). Издвојићемо и придев *велик* који је, између осталих примера, послужио И. Грицкат (1967 :224) да илуструје платисемију. „Немогуће је утврдити да је придев *велик* морао некад да означава просторну величину па се тек после претворио и у ознаку за нематеријалне димензије. У Речнику САНУ придев *велик* има у 14 тачака укупно 29 придевски дефинисаних значења, од којих ни једно није обележено као фигуративно, што је и сасвим исправно; сва значења ... у ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира.“ Овај пример показује да И. Грицкат, за разлику од Д. Гортан-Премк, не везује платисемију само за примарно значење лексеме.

⁹ Да се придевом *горд* може означавати и негативна духовна особина показују и речници савременог српског језика. То нарочито потврђује Речник МС у коме је ово значење дато као примарна семантичка реализација лексеме *горд: охол; надмен, неѿрисѿуѿачан; ѿоносан*. У Речнику САНУ ово значење обрађено је у тачки 2. На овој особини базирају се имена *Грдан, Грданац, Грое, Гроеша, Граман, Грдо, Грдоман, Грдомил, Грдоња, Грдош, Грдус*, као и женска имена *Грда* и *Гроина* која наводимо према М. Грковић (1977: 68, 238).

наводи се за придев *грд* и у Речнику ЈАЗУ, уз напомену дату уз примарно значење да је оно најстарије и прасловенско. То значи да се придевом *гърдѣ* примарно означававала негативна духовна особина, што даље значи да семема садашњих придева *горд* и *грд* нису биле семантички супротстављене (исп. *Он је горд и неѣрисѣвѣачан.*).

5.2. Могуће је да се семема данашњег придева *горд* развила у процесу формалног осамостаљивања овако схваћеног примарног значења прасловенске лексеме *гърдѣ* цепањем њеног значењског система. Ово је, иначе, чест начин добијања хомонима (Гортан-Премк 1997: 150–156, Riđanović 1988: 293–297). Затим се, преко значења *охол*, развио и остатак семантичког система садашње лексеме *горд*.

6. Ево како бисмо табеларно приказали сва три тумачења о којима смо говорили.

		гърдѣ		
		грд	горд	семантички однос
1. тумачење	<i>који је ружан, наказан</i>	<i>који је поносан, достојанствен</i>		енантиосемија
2. тумачење	<i>који је великих димензија, огроман</i>	<i>који се високо уздиже; висок</i>		латисемија
3. тумачење	<i>који је охол, сујеѣтан, надмен</i>	<i>који је охол, сујеѣтан, надмен</i>		осамостаљивање примарног значења лексеме <i>гърдѣ</i>

Дакле, у сва три случаја, настанак различитих семантичких садржаја, семема етимолошки истих лексема *грд* и *горд* објашњавамо семантичким осамостаљивањем једног од значења придева *гърдѣ*. По првом и другом тумачењу руски придев *горд* развијао се захваљујући осамостаљивању једног од секундарних значења придева *гърдѣ*, а по трећем тумачењу осамосталило се основно значење. Око оваквог значења развио се остатак полисемантичке структуре придева *горд*.¹⁰

7. И сва три образложења валидна су са становишта уобичајених лексичких процеса. За сва три случаја можемо наводити још примера.

¹⁰ Јасно је да наша три тумачења нису једина тумачења којима се однос између испитиваних придева може објашњавати. Тако нас, нпр., подаци из речника М. Фасмера (1964, 440) могу, можда, упутити ка још једној интерпретацији. У овом речнику се за придев *гордый*, стсл. *гърдѣ*, као највероватнија етимолошка смерница даје лат. *gurdus* „ѣуѣой, гѣуѣий“.

7.1. Енантиосемија често доводи до отцепљења једног од значења и формирања нове лексеме са сличним морфолошким саставом. Дешавало се да се енантиосемија развија у оквиру истог прасловенског корена од којег се, затим, добијају две лексеме додавањем два различита суфикса. Лексеме *гадан* и *гиздав* истог су порекла (*gad* је превојем прешло у *gvzd-*). *Диваљ* и *диван* воде порекло од прасловенске речи *див* (*чудо*). *Покрејъив* и *круѿи* воде порекло од прасловенског глагола *креѿаѿи се* (придев *круѿи* је настао превојем).¹¹ Ови примери нам још једном потврђују велику семантичку блискост антонима, јер да те блискости нема, енантиосемија не би била могућа. Очигледно је и то да заједничко порекло лексема *грд* и *горд* није никакав изузетак, и да однос између ових лексема можемо објашњавати енантиосемијом унутар лексеме *гърдѣ*.

7.2. Платисемија је, такође, уобичајена чињеница лексичког система. Платисемијом се, на пример, објашњавају различита значења лексеме *ићи*. „Нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некада значити само ход помоћу ногу, а да је казивање као „иду дани“ нека врста пренесене представе о ходу на персонифицирано „дан“. *Ићи* је највероватније имало првобитно широко значење самоницијативног или самониклог кретања“ (Грицкат 1967: 224). На сличан начин развијала су се значења лексеме *гърдѣ*, с тим што се у односу на ширење значења глагола *ићи* или придева *велик* уз нека значења лексеме *гърдѣ* везивала и позитивна конотација. Тако је могло настати и значење *који се високо уздиже, висок*, које је затим постало једно од значења лексеме *горд*. Развој полисемантичке структуре ове новодобијене лексеме већ смо објаснили.

Дакле, и платисемија је регуларан пут којим се може објаснити однос *грд* : *горд*.

7.3. И трећа наведена теза теоријски је могућа. Једно се значење из полисемантичке структуре неке лексеме може одвојити, а затим развити око себе нов систем значења. Лексеме *сенка* и *сијати* имају исти, некада заједнички, корен. *Коса* (на глави), *коса* (падина) и *коса* (алатка) имају заједничко порекло.¹² Некадашња заједничка полисемантичка структура лексеме *коса* се распала, и значења су се слободно самостално развијала. Пошто је фонетски облик овако добијених лексема остао непромењен, дакле, исти за све, називамо их

¹¹ Сви примери су из речника П. Скока.

¹² Примери су преузети од Гортан-Премк (1997: 63, 149).

хомонимима и као хомоними се обележавају у речницима савременог језика — степеновањем.

8. Како је заправо текао процес добијања различитих семема лексема *грд* и *горд* тешко је рећи. Ствари би биле јасније када бисмо са сигурношћу могли да утврдимо примарна значења ових лексема. Прву хипотезу могли бисмо да прихватимо ако бисмо утврдили да је основно значење лексеме *гърдъ* — *који је ружан*. На то нас упућује и П. Скок (Skok 1971: 543), јер под одредницом *gad*, објашњавајући да је у словенским језицима *gad* превојем прешло у *gъrdъ*, он каже и следеће: „То protivno značenje razvilo se kao u *gord* „ponosit“ prema *грд* „gadan“.

Друго објашњење прихватили бисмо ако је с правом у Речнику САНУ и Речнику МС изједначено *грд* са *грдан*, и као примарно значење ових лексема правилно наведено *који је изузетно великих димензија, огроман*.

А трећу хипотезу прихватили бисмо ако је у време одвајања семема лексема *горд* и *грд* основно значење придева *гърдъ* било *охол*. Ова хипотеза се аутору ових редова чини највероватнијом. Потврђује је Рјечник ЈАЗУ у коме уз придев *горд* стоји: „Многи pisci već od prošloga vijeka upotrebljavaju ovu riječ sa značenjem: *ohol, ponosit*“. Дакле, у осамнаестом веку код нас је гордост била негативна особина. А била је таква у дубљој прошлости и у руском језику из кога је преузета.¹³ У прилог овој хипотези иде и већ наведена чињеница коју износи Трубачев (1963: 206) да је у старословенском језику овај придев имао руско значење. А из свега овога може се закључити да је придев *гърдъ* у прасловенском заиста означавао негативну духовну особину.

Ова мала историјско-семантичка анализа показује колико је тешко анализирати семантичке процесе не знајући при том примарна значења лексема о којима говоримо. Примарне семантичке реализације су тачке ослонаца у лексичкој анализи, и ако их не узмемо у обзир, може нам се догодити да изгубимо компас у истраживању.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Berneker, E. (1908–1913) *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
 Гортан-Премк, Д. (1997) *Полисемлија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик.
 Грицкат, И. (1967) *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, *Наш језик*, књ. 16, 217–235.

¹³ Ево како значења лексеме *гордый* бележи *Словарь русского языка XI–XVII века*: 1. надменный, высокомерный 2. дерзкий 3. грозный, сйрашный, жестокый.

- Грковић, М. (1977) *Речник личних имена код Срба*. Београд.
- Zgusta, L. (1991) *Priručnik leksikografije*. prevod Danko Šipka. Sarajevo: Svjetlost.
- Иванова, В. А. (1982) *Антонимия в системе языка*. Кишинев.
- Марковић, Р. (1994) О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица. *Јужнословенски филолог*, L, 209–218.
- Новиков, Л. А. (1973) *Антонимия в русском языке*. Москва.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976). Матица српска. Нови Сад.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Српска академија наука и уметности, Београд.
- Riđanović, M. (1988) *Језик i njegova struktura*. Sarajevo: M. Riđanović.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976), Zagreb: JAZU.
- Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Словарь русского языка XI–XVII века* (1977). Москва: Академия наук СССР.
- Трубачев, О. Н. (1963) *Этимологический словарь славянских языков*: Проспект. Пробные статьи. Москва.
- Фасмер, М. (1964) *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.

Summary

Rajna Dragičević

ON POSSIBLE INTERPRETATIONS OF THE SEMANTIC RELATION BETWEEN THE ADJECTIVES *GRD* AND *GORD*

The aim of this paper is to analyze the semantic relation between the lexemes *grd* and *gord* in view of the three different interpretations of the development of Proto-Slavic adjective *grьdь*. According to the first two explanations, one of the secondary meanings first became independent, and according to the third one, primary meaning became independent first. By this separation of one of the meanings the independent development of the contemporary adjectives *grd* and *gord* began.